

AQRAR SAHƏDƏ İNFRASTRUKTURUN SÜRƏTLƏNDİRİLMƏSİNƏ DAİR

G.Ə.MƏMMƏDOVA, dissertant
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu

Son illərin təcrübəsi göstərir ki, əsasən emal müəssisələri, xammal istehsalçıları və əksər infrastruktur sahələr öz aralarında heç də birbaşa müqavilə bağlamırlar. Bu bir tərəfdən müəssisələrin istehsal prosesini həyata keçirmələri üçün zəruri olan tara və tara infrastruktur sahələri və digər komponentlərin xarici dövlətlərdən gətirilməsində, digər tərəfdən isə hazırlanmış emal məhsullarının xarici bazarlara çıxarılmasında inhisarçı təşkilatlarının yaratdıqları süni maneələrlə əlaqədardır. Başqa bir mühüm maneə isə mövcud emal və infrastruktur müəssisələrinin texniki avadanlıqlarının mənəvi cəhətdən çox köhnəməsidir. Yəni hal-hazırda infrastruktur və emal müəssisələrində əksərən mövcud olan avadanlıqlarla dünya standartlarına uyğun, xarici bazarlarda rəqabətə tab gətirən məhsulların istehsalının mümkün olmamasıdır. Nəticədə aqrar sahənin infrastruktur emal müəssisələri, xüsusilə meyvə-tərəvəz konservləri istehsalını tara ilə təmin edən infrastruktur müəssisələri mövcud istehsal güclərinin çox az həcmində istehsal edirlər. Bununla da respublikada aqrar bölmə kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas istehlakçılarından (tədarükçülərindən) birini itirmiş olur. Odur ki, tərəvəz və meyvə istehsalçıları məhsul istehsalı həcmi təsərrüfatdaxili istehlakı da nəzərə almaqla bazarda satıla biləcək məhsulun həcmi səviyyəsinə endirmək məcburiyyətindədirlər.

Qeyd edək ki, hazırda əksər infrastruktur və emal müəssisələri xammal tədarükünü əvvəldən istehsalçı ilə müqavilə bağlamadan həyata keçirirlər. Bu isə emal müəssisələrinə imkan verir ki, tədarük edəcəyi qiyməti diktə etsin.

Bütün bunlara baxmayaraq infrastruktur müəssisələrinin mövcud istehsal güclərindən tam istifadə olunmaması birbaşa yerli kəndli sahibkarların zərərinədir. İstehsal və emal müəssisələrinin, eləcə də infrastruktur sahələri tam gücü ilə işləməsi və ya ümumiyyətlə işləməsi pambıq, üzüm, meyvə, tərəvəz, ət və süd məhsulları istehsalı həcmi azalmasına, kənd təsərrüfatı torpaqlarının əksərən əkin dövriyyəsiindən çıxarılmasına, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin, gəlirlərinin, habelə nəticədə dövlət gə-

lirlərinin azalmasına səbəb olur. Digər tərəfdən infrastruktur müəssisələrinin fəaliyyətizliyi kənd təsərrüfatında texniki tərəqqinin nəaliyyətlərinin tətbiqini, istehsalın ixtisaslaşması və intensivləşdirilməsi səviyyəsinin yüksəldilməsinə mənfi təsir göstərir. Hesab edirik ki, kənd təsərrüfatının dinamik inkişafını təmin etmək üçün kompleksin emal və infrastruktur xidmətedici sahələrinin ritmik fəaliyyət göstərmələrinə nail olmaq lazımdır.

Bu məqsədlə islahatların başa çatdırılmış emal və xidmət müəssisələrində struktur islahatların həyata keçirilməsi məsələsi gündəliyə çıxarılmalıdır. Beləki, infrastruktur müəssisələrin yenidən qurulması vəzifəsini qarşıya qoymuş sahibkarları dəstəkləmək, onlara güzəştli şərtlərlə uzunmüddətli kredit ayrılması, emal ilə məşğul olan müəssisələrə xammal və materiallar əldə edilməsi üçün kifayət qədər kredit verilməsi, emal məhsullarını xaricə çıxaran sahibkarlara isə vergi və rüsumlarda güzəştlər tətbiq olunması kimi vacib məsələlər tezliklə daha dolğun öz müsbət həllini tapmalıdır.

Aqrar sektorun maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir edən başqa bir amil bazar infrastrukturlarının zəif olması ilə yanaşı bu kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarlarda satılmasında mövcud olan çətinliklərdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid aqrar istehsalçıların məhsul satışı imkanlarını xeyli genişləndirmiş, digər tərəfdən isə işsizliyin arıması ilə əlaqədar möhtəkiirlərin də sayını birə on artırmışdır. Hal-hazırda istər yerli, istərsə də iri sənaye şəhərlərinin bazarları möhtəkiirlərin «daimi iş yerinə» çevrilmiş və kəndlilərin bazara daxil olmasında problemlər yaratmışdır. Bir qayda olaraq «daimi iş yeri» ilə təmin olunmuşlar məhsul istehsalçıların bazara gətirdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarını dəyər-dəyməzinə satın alaraq bu məhsulları daha yüksək qiymətlə satmaq funksiyasını yerinə yetirirlər.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının satışının göstərilən qaydada həyata keçirilməsi həm istehsalçıları, həm də alıcılıq qabiliyyəti aşağı olan geniş kütlənin marağına uyğun gəlmir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıdan son istehlakçıya çatdırılması prose-

sində özəl infrastruktur qurumların və ya kooperativlər əsasında vasitəçilərin sayı çoxaldıqca məhsulların qiymətləri də yüksəlir. Dövlət tərəfindən bazar qiymətlərinin tənzimlənməsi mexanizmi tətbiq edilmədiyindən xüsusi infrastruktur qurum olan marketinq təşkilatlarının olmaması ucbatından bazarda tələbə müvafiq təklifi və bunların əsasında qiymətləri hələki əksərək vasitəçilər formalaşdırır.

Bu baxımdan mövcud problemin həlli üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik:

- kənd təsərrüfatı məhsullarının təminatlı qiymətlərlə tədarükü və bu məhsulların bazar qiymətlərinin tənzimlənməsində istifadə olunması; Başqa sözlə bazar infrastrukturunun inkişafı və möhkəmləndirilməsi;

- əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının fyuçers kontraktları ilə tədarükünün təşkili;

- kənddə və rayon mərkəzlərində kənd təsərrüfatı məhsullarının topdan satışını həyata keçirən infrastruktur sahələrinin, ticarət evlərinin və s. yaradılması;

- kəndlərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarükü və satışı ilə məşğul olan özəl xidmət infrastrukturlarının şəbəkəsinin yaradılması və s.

Təbiidir ki, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün böyük məbləğdə vəsait tələb olunur. Nəzərə alsaq ki, kənd əhalisinin bu məqsədlər üçün kifayət qədər sərbəst vəsaiti yoxdur, deməli tədbirlərin həyata keçirilməsi uzun və qısamüddətli kredit hesabına olmalıdır. Odur ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının satışının təşkili üçün kredit resursları ayrılması vəzifəsini dövlət öz üzərinə götürməlidir.

Kənddə sahibkarlığın inkişafı və özəl infrastruktur qurumların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında mövcud olan çətinliklərin əsasında dövlət mülkiyyətində olan strukturların fəaliyyətinin bazar mexanizminə müvafiq qurulması və onların hegemon mövqeyindən çıxış etməmələri durur. Hesab edirik ki, dövlət strukturları dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində özəl qurumlara örnək olmalı və cəmiyyətdə yeni istehsal münasibətlərinin formalaşması prosesinin önündə getməlidir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində kənddə formalaşmış müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan bazar subyektlərinin və infrastrukturların qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin mövcud vəziyyətinin araşdırılması nəticəsində müəyyən etmişik ki, yenicə

formalaşmaqda olan özəl infrastruktur bölmələri dövlət bölməsinə nisbətən yeni iqtisadi münasibətlərə daha tez uyğunlaşır. Başqa sözlə desək, aqrar bölmənin çoxsaylı məhsul istehsalçıları ilə bunlara xidmət göstərən aqrar infrastrukturunu təşkilatlar arasında iqtisadi və maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsinin əsasını təşkil edən qarşılıqlı müqavilələrin tərtib edilməsi, müqavilə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi və öhdəliklərə cavabdehlik daşınması sahəsində xüsusi sahə dövlət ukladı ilə müqayisədə daha yüksək fəallıq nümayiş etdirir. Məlum olduğu kimi, bu gün kənddə məhsul istehsalçılarına müxtəlif xidmət növləri göstərən infrastruktur qurumların sayı olduqca azdır və onlara alternativ olan qurumlar demək olar ki, yoxdur. Belə vəziyyət xüsusilə dövlət mülkiyyətində olan suvarma sistemləri idarəsi və enerji satışı idarəsi üçün daha xarakterikdir. Aqrar bölmənin məhsul istehsalçılarının səmərəli təsərrüfat fəaliyyəti bu iki xidmət müəssisəsinin öz öhdəliklərini necə yerinə yetirməsi vəziyyətindən asılıdır. Suvarma idarəsi bitkilərin suvarılması üçün təsərrüfatları su ilə təmin etməsə bitkilərin məhsuldarlığı xeyli aşağı düşür, bəzi hallarda isə sahədən tamamilə məhsul götürülmür. Su təsərrüfatı ilə məşğul istehsalçısı arasında müvafiq müqavilə bağlanmasına baxmayaraq suyun verilməməsi səbəbindən məhsul istehsalçısının düşdüyü zərər üçün su təchizatı idarəsi heç bir məsuliyyət daşımır. Bununla əlaqədar tərəflər arasında mübahisə yarandıqda isə su təchizatı idarəsi təsərrüfata suyun verilməsini enerji idarəsinə ona enerji verilməsi ilə əsaslandırmaqla kifayətlənir. Halbuki, enerji satışı idarəsilə su təsərrüfatı idarəsi arasında da müqavilə mövcuddur. Lakin, su təsərrüfatı enerji satışı idarəsinə qarşı heç bir iddia qaldırmır. Bunun isə yalnız bir əsaslı səbəbi vardır ki, bu da dövlət mülkiyyətində olan xidmət sahələrinin alternativli olmaması səbəbindən onların hegemon mövqeyində durmalarıdır.

Araşdırmalar göstərir ki, kəndli sahibkarlarla bu iki xidmət təşkilatı, habelə su təchizatı idarəsi ilə enerji satışı idarəsi arasında bağlanmış müqavilələr (ikitərəfli müqavilə növünə daxil olan göndərmə müqavilələri olmasına baxmayaraq) əksərən birtərəfli xarakter daşıyır. Müqavilələrin birtərəfli xarakteri onunla izah olunur ki, tərəflərin imzalandığı müqavilə real imkanlar daxilində yüksək mövqeyə malik olan tərəf üçün həm hüquq, həm də öhdəlik gücünə,

fəaliyyəti birbaşa resursdan asılı olan tərəf üçün isə yalnız öhdəlik gücünə malikdir. Başqa sözlə desək, müqaviləni imzalayan tərəflərdən zəif tərəf üçün müqavilə heç bir hüquqi gücə malik deyil. Müqavilənin tərəflər üçün hüquqi gücü müqaviləni imzalayan tərəflərdən biri öz öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə bundan zərər çəkən tərəfin digər tərəfə iqtisadi sanksiya tətbiq etməklə zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququna malik olmasıdır.

Hal-hazırda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan 800 mindən çox istehsal subyektinin suvarma suyu ilə təchiz olunması 70-ə yaxın rayon suvarma idarəsinin fəaliyyətindən asılıdır. Su resurslarının bölüşdürülməsi və ondan istifadə üzərində müstəsna səlahiyyətlərə malik olan suvarma idarəsi müqavilədə iqtisadi sanksiyaların olub olmamasından asılı olmayaraq suvarma suyu olmadan keçinməyən istehlakçıya müqavilə öhdəliyini yerinə yetirmədiyi hər bir anda sanksiya tətbiq etmək gücünə malikdir. Belə ki, kəndli sahibkar istifadə etdiyi suvarma suyunun dəyərini suvarma idarəsinə vaxtında ödəmədikdə və ya ödəməkdən imtina etdikdə resursun mülkiyyətçisi olan tərəf kəndli sahibkarı dərhal bu resursdan məhrum etməklə (suvarma idarəsi növbəti suvarma üçün su verməməklə) onu öz öhdəliyinə əməl etməyə vadar etmək gücünə malikdir. Eyni vəziyyət enerji idarəsi ilə su təsərrüfatı idarəsi və kəndli sahibkarlar arasında mövcuddur. Bütün bunların nəticəsidir ki, iqtisadi resursu malik olan tərəf müqaviləyə iqtisadi sanksiyaların daxil edilməsinə imkan vermir. Qarşı tərəf müqaviləyə iqtisadi sanksiyaların daxil edilməsini tələb edən hallarda isə resursun mülkiyyətçisi sadəcə olaraq belə müştəri ilə müqavilə bağlamaqdan imtina edərək danışıqların baş tutmamasını bəyan etməklə kifayətləir. Bu isə o deməkdir ki, istehlakçı resurs sahibinin təklifini qəbul etməyənədək resursdan istifadə etməkdən məhrumdur.

Hesab edirik ki, iqtisadiyyatını sivil ba-

zar qanunları əsasında qurmağı qarşıya qoymuş dövlət ilk növbədə bazaar istehsalçı və infrastrukturuları arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsinin çəvik mexanizmini hazırlamalı və mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün struktur və infrastrukturlarda bu mexanizmin şərtsiz tətbiq olunmasına nail olmalıdır. Məlum olduğu kimi bazar subyektləri arasında iqtisadi münasibətlər müqavilələr əsasında tənzimlənməlidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi hal-hazırda sahibkarlar arasında çoxlu sayda və xarakterik müvafiq müqavilələr bağlanılır. Lakin bu müqavilələr sabiq ittifaqdan miras qalmış müqavilə formalarından keyfiyyətə fərqlənmədiyi üçün tərəflərin mənafeələrinə uyğun gəlmir və bu səbəbdən də müqavilələr formal xarakter daşımaqla heç bir hüquqi gücə malik deyil. Oudur ki, bazar subyektləri arasında iqtisadi münasibətləri düzgün tənzimləmək məqsədilə müvafiq dövlət orqanları, sahibkarlığa kömək üzrə Dövlət Komitəsi, özəl sektorda sahibkarlığın inkişafını dəstəkləyən müxtəlif layihələr, həmkarlar ittifaqları ilə birlikdə birtərəfli, ikitərəfli və çoxtərəfli nümunəvi müqavilə formaları və "Bazar subyektləri arasında iqtisadi münasibətlərin müqavilələrlə tənzimlənməsinə dair Əsasnamə" hazırlayaraq Nazirlər Kabinetinin təsdiqinə təqdim etməyi vacib hesab edirik. Nümunəvi müqavilə formaları müqaviləni imzalayan tərəflərin hüquq və vəzifələrini, öhdəliklərini, habelə qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə görə maddi cavabdehliyi səviyyəsini tam əhatə etməlidir. Növbəti mərhələdə isə əsasnamə ilə təsdiq edilmiş müqavilələrin ilk növbədə dövlət strukturları tərəfindən tətbiq edilməsini təmin etmək lazımdır.

Hesab edirik ki, bazar subyektləri arasında iqtisadi münasibətləri yalnız bu yolla qısa bir müddətdə və düzgün tənzimləmək olar və belə halda infrastruktur sahələri də normal inkişaf şəraiti əldə etmiş olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyev İ. Azərbaycan Respublikasında aqrar sahədə iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi, Bakı, 2003. 2. S.V. Salahov. Aqrar sahənin Dövlət tənzimlənməsi problemləri. Bakı, 2004. 3. «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri» haqqında, 2003.

